

сюжет, та захоплюючим поєднанням фактів і фантазії. Популярність цього жанру пояснюється не лише цікавістю до кримінальних сюжетів, але й бажанням розгадати міфічні таємниці разом із персонажами. Ці два аспекти роблять історичний детектив привабливим для широкого кола читачів, ставлячи його у ряди найулюбленіших жанрів сучасної літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клугер Д. Баскервільська містерія. *Історія класичного детективу*. URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=107922> (дата звернення: 05.05.2024)
2. Cohen M. *Murder Most Fair: The Appeal of Mystery Fiction*. Associated University Press, 2000. 200 p.
3. Foxwell Margaret L. Peter Lovesey: No Cribbing on History. *The Detective as Historian: History and Art in Historical Crime Fiction*. Bowling Green State University Popular Press. 2000. Pp. 282-293.
4. Ginzburg C. *History, Rhetoric and Proof (The Menahem Stern Jerusalem Lectures)*. Jerusalem : Brandeis – Historical Society of Israel, 1999. 135 p.
5. Kaczyński P. *Kryminal historyczny – próba poetyki. Literatura kryminalna. Śledztwo w sprawie gatunków*. Wydawnictwo EMG. Kraków, 2014. Ss. 191-209.
6. Rydberg-Cox Jeffrey A. Detection in the Italian Renaissance. *The Detective as Historian: History and Art in Historical Crime Fiction*. Bowling Green State University Popular Press. 2000. Pp. 111-122.
7. Todorov T. The Typology of Detective Fiction, in *The Poetics of Prose*. Ithaca, NY : Cornell University Press, 1977. Pp. 45-52.

Ігор КОЗАК

*Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
kozak_i@tnpu.edu.ua*

РОЗВИТОК СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Кооперативний рух на українських землях в складі Російської імперії зародився в другій половині 60-х років ХІХ століття з появою споживчих товариств у Харківській, Херсонській, Полтавській, Катеринославській губерніях та в Києві. Одним із перших кооперативів стало Харківське споживче товариство із затвердженням статуту в жовтні 1866 року. Наступного року споживчий кооператив відкрився в Одесі, а у 1868 році – у Києві, Херсоні, Катеринославі, Лебедині, Полтаві та Миколаєві. У 1869 році нові кооперативи з'явилися у Єлисаветграді, Балті та Борзні. До 1870 року в українських губерніях існувало близько 20 споживчих товариств.

Засновниками кооперативного руху українських земель були члени Київської «Громади» – В. Антонович, О. Кістяківський, М. Драгоманов та М. Зібер, а також М. Баллін, В. Козлов. Проте, протягом кількох років перші споживчі товариства занепали з різних причин. Організатори перших товариств були більше ідеалістами-мрійниками, ніж практиками торгівлі й господарського підприємництва. Економічно й організаційно слабкі товариства не могли конкурувати з приватними крамарями. Та й впливала ворожість імперської російської влади до будь-яких проявів українства. Після Емського указу 1876 року почалися переслідування представників національного руху та обмеження контактів інтелігенції з селянством, що призвело до майже повного припинення діяльності споживчих товариств на українських землях.

Слабкість споживчої кооперації на початковому етапі пояснюється тим, що населення ще не відчувало гострої потреби в таких товариствах. Поява перших споживчих кооперативів була зумовлена більше захопленням їхніх засновників – інтелігентів-народників – успіхами європейської кооперації. У період реформування активні громадські діячі з демократичних кіл міського населення підтримували створення кооперативів як вияв ліберальних поглядів.

У 1870-х-1880-х роках перші споживчі кооперативи в українських землях майже повністю занепали. До 1880 року з'явилися лише два кооперативи, у 1881-1885 роках – чотири, жоден з яких не проіснував до початку ХХ століття. У 1880 році в Житомирі виникло перше споживче товариство Волинської губернії, а у 1882 році було створено споживче товариство в Рівному, але невдовзі вони закрилися. Споживчі товариства об'єднували переважно інтелігенцію міст і містечок. Відсутність навичок у громадських справах у цих категорій населення заважала ефективній діяльності кооперативів, і навіть підтримка ентузіастів кооперативного руху не приносила значних результатів. За неповними даними, з 53 товариств, відкритих в українських губерніях наприкінці ХІХ століття, 38 були міськими. З 1877 року почали з'являтися сільські споживчі кооперативи, з 1888 року – фабрично-заводські, а згодом – залізничні, офіцерські та чиновницькі.

Одним із перших сільських споживчих кооперативів вважається Олександрівське товариство, яке з'явилося на Катеринославщині у 1877 році.

Часто кооперативи сільської споживчої кооперації запозичувалися з сусідньої Галичини. Громадські крамниці засновувалися за рішенням сільських сходів з ініціативи мирових посередників. Громада обирала посадових осіб, забезпечуючи їх обіговим капіталом для торгівлі, а ревізійні функції виконували волосні писарі та старости. Хоча ці установи

не мали класичних ознак кооперативу, їх діяльність позитивно вплинула на матеріальний стан селян, оскільки громадські крамниці продавали товари за помірними цінами, нижчими, ніж у приватних крамницях, а чистий прибуток використовувався на потреби громади. Проте, громадські крамниці швидко припинили існування через те, що вони не стали самодіяльними, і після відходу мирових посередників безконтрольне правління привласнювало кооперативне майно.

Зародження споживчої кооперації на українських землях було складним процесом, хоча ці спроби мали позитивні результати у боротьбі зі спекуляцією. Однак, лише деякі з них виявляли спроможність стабільно працювати протягом пореформеного періоду, і швидкоплинність їхнього існування стала однією з головних рис того часу. Причини цього крилися у відсутності досвіду кооперативної діяльності, низькому рівні кооперативної свідомості членів. Проте перші спроби кооперативної діяльності стимулювали активістів і давали приклад наступним поколінням. Інтерес до кооперативного життя зберігся, і перший досвід його організації у несприятливих умовах пореформеного періоду був повністю використаний на початку ХХ століття, коли кооперативні форми почали інтенсивно поширюватися.

Розвиток споживчої кооперації українських земель імперського періоду прискорило прийняття у 1897 році статуту споживчих товариств. За цим статутом кооперативи почали виникати не лише у містах і містечках, але й при цукро заводах та у великих селах. Наприклад, у 1900 році було відкрито одне товариство в Любарі, у 1901 році – в Полонному, у 1902 році – три товариства у Здолбунові, Острозі та Устилузі, у 1903 році – чотири товариства у Житомирі, Рівному, Овручі та Луцьку, у 1904 році – два товариства у Теофіполі та Шепетівці, у 1905 році – чотири товариства при Коровинецькому та Читинському цукрових заводах, у Березному та Підлужному, а у 1906 році – чотири «Товариства взаємної допомоги трудящих» у Житомирі, Купелі, Фідріхівці та Кременці. Це були переважно міські та містечкові товариства, лише два з них були сільськими та два заводськими.

До складу міських товариств входила міська інтелігенція, чиновники та сусідні поміщики, тоді як представників міщанства або селянства було небагато. Ці товариства мали великі пайові внески (від 25 до 100 рублів) та вступні внески (від 5 до 10 рублів), що обмежувало доступ до них широких верств бідного населення. Асортимент товарів відповідав потребам членів товариств. Заводські товариства мало чим відрізнялися від міських, і відсоток робітників серед пайовиків був невеликим, тоді як більшість членів складали заможні службовці та поміщики, які ініціювали створення кооперативів.

Підлужанське товариство, яке виникло у сільській місцевості, організував управляючий Підлужанським маєтком Г. Белевич, і воно досить успішно розвивалося у перші роки свого існування.

Отже, функціонування споживчих кооперативів на українських землях регулювалося нормативно-правовими актами, що діяли на всій території Російської імперії. Російська влада, усвідомлюючи важливість кооперативів для стимулювання економічного розвитку, розробляла для них законодавчу базу, яка відображалася в різних положеннях і статутах. Водночас влада прагнула встановити жорсткий контроль над кооперативами, втручаючись у їхню повсякденну діяльність і перешкоджаючи виконанню завдань, що виходили за межі економічної допомоги членам. Це було зумовлено тим, що царський уряд бачив у кооперативах потенційну політичну загрозу. Такі побоювання призводили до обмежень у діяльності кооперативів та недоліків у нормативних документах, що затримувало процес кодифікації кооперативного законодавства. Загалом, розвиток споживчої кооперації на українських землях відбувався повільно, а заснування товариств мало випадковий характер. Проте поява цих товариств мала значний вплив на поширення кооперативної ідеї в наступні роки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баллін Н. Перша пам'ятна книжка руських споживчих товариств / Н. Баллін. : Споживча користь, 1870. С. 46-48.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. Нью-Йорк : Товариство «Української кооперації», 1964. 624 с.
3. Вісин В. В. Виникнення та розвиток споживчої кооперації у Волинській губернії в другій половині XIX ст / В. В. Вісин, Т. М. Вісина // Економічний форум. 2015. № 1. С. 4-8.
4. Жук А. Про перших кооператорів і першу кооперативну літературу на Великій Україні / А. Жук // Кооперативна республіка. Львів, 1932. Ч. 2. С. 61.
5. Зибер Н. Потребительные общества / Н. Зибер. - К. : В типографии Е. Я. Федорова, 1869. С. 89-90, 97.
6. Стопневич Б. Споживча кооперація на Україні: спроба історико-статистичного начерку / Б. Стопневич. Полтава : Видання Полтавської спілки споживчих товариств, 1919. С. 49.
7. Фареній І. Зародження споживчої кооперації у Наддніпрянській Україні (1860-ті - перша половина 1890-х рр.) / І. Фареній // Проблеми історії України XIX - на початку XX ст. Випуск XI. Київ, Інститут історії України, 2006. - С. 176.